

**ÇOXÜZLÜ VƏ FIRLANMA CİSMİ HƏNDƏSİ FİQURLARINA MALİK
FƏZA QURULUŞLU MOLEKULLARDA KİMYƏVİ RABİTƏ
SAYLARININ HESABLANMASI ÜSULLARI**

Ziyafət Sabir oğlu Abbasov

Dissertant

Məlumdur ki, çoxüzlü və fırlanma cismi həndəsi fiqurlarına malik fəza quruluşlu molekulların atomlarında siqma və pi rabitələr vasitəsilə birləşmişlər. Bunlara kuban, fulleren və s. molekulları misal göstərmək olar.

Çoxüzlü və fırlanma cismi həndəsi fiqurlarına malik fəza quruluşlu molekullarda kimyəvi rabitələrin ümumi sayı digər birləşmələrdə olduğu kimi hesablanır. Lakin siqma σ -rabitə saylarının hesablanması zamanı çoxüzlü və fırlanma cismi həndəsi fiqurlarının sayını ifadə edən “D” parametri formula əlavə olunmalıdır.

$$A'_{\sigma} = N_{üm} + S - (1 + D) \quad (1)$$

Burada, A'_{σ} – çoxüzlü və fırlanma cisminə malik molekullarda siqma σ -rabitə sayları, $N_{üm}$ – birləşmədə atomların ümumi sayı, S – molekulda tsiklin sayı, D – çoxüzlü və fırlanma cisimlərinin sayıdır.

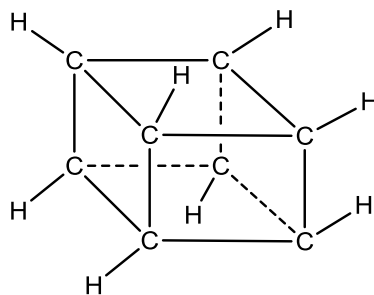
Heksaedr (kub) həndəsi fəza quruluşuna malik kuban (C_8H_8) molekulunda ümumi ($A_{üm}$) və siqma (A'_{σ}) rabitə saylarının qrafik formoldan istifadə etmədən riyazi metodla hesablanması aşağıda verilmişdir.

$$A_{üm[C_8H_8]} = \frac{a_1 e_1 + a_2 e_2 + \dots + a_n e_n}{2} = \frac{8 \cdot 4 + 8 \cdot 1}{2} = \frac{32 + 8}{2} = 20$$

Məlumdur ki, kuban molekulunda karbon atomlarının valentliyi digər üzvi birləşmələrdə olduğu kimi dördə, tsiklin sayı altıya, çoxüzlü həndəsi fiqur sayı birə bərabərdir.

$$A'_{\sigma[C_8H_8]} = N_{üm} + S - (1 + D) = 16 + 6 - (1 + 1) = 22 - 2 = 20$$

Molekulun qrafik formulu tərtib etməklə kimyəvi rabitə saylarının iyirmiyə bərabər olduğunu görürük.

$$A_{\text{üm}}[\text{C}_8\text{H}_8] = A'_{\sigma}[\text{C}_8\text{H}_8] = 20$$

Sferik, borucuq formalı fəza quruluşuna malik fulleren molekullarının [1, 2] qrafik formullarının tərtib olunması çox çətinliklər törədir və bəzi hallarda mümkün olmur. Buna görə də fulleren molekullarında kimyəvi rabitə saylarının hesablanması üçün ilk dəfə təklif olunan düsturlar (formullar) böyük əhəmiyyətə malikdirlər. Ona görə ki, kimyəvi rabitə saylarının riyazi üsulla hesablanması zamanı qrafik formulların yazılmasına ehtiyac qalmır, eyni zamanda az bir vaxt ərzində dəqiq nəticə əldə olunur [3].

Fulleren $[\text{C}_{60}]$ molekulunda [2] ümumi ($A_{\text{üm}}$), siqma (A_{σ}) və π -rabitə saylarının hesablanmasını nəzərdən keçirək.

$$A_{\text{üm}}[\text{C}_{60}] = \frac{a_1 e_1 + a_2 e_2 + \dots + a_n e_n}{2} = \frac{60 \cdot 4}{2} = \frac{240}{2} = 120$$

Yuxarıda qeyd olunduğu kimi siqma σ -rabitə saylarının riyazi hesablanması zamanı molekulda tsiklin sayı məlum olmalıdır. Sferik formalı fulleren molekullarında [4, 5] tsiklin sayını müəyyən etmək üçün ilk dəfə təklif olunan və aşağıda göstərilən düsturdan (formuldan) istifadə etmək lazımdır.

$$S = \frac{a_c (C_{\sigma} - 2) + 4}{2} \quad (2)$$

Burada, S – kimyəvi birləşmə molekulundakı tsikillərin sayı, a_c – karbon atomlarının sayı, C_{σ} – karbon atomuna birləşmiş və tsikillərin yaranmasında iştirak edən siqma σ -rabitələrin sayıdır.

Fulleren (C_{60}) molekulunda tsiklin sayını tapdıqdan sonra siqma σ -rabitə saylarını hesablamaq olar.

$$S_{[C_{60}]} = \frac{a_c(C_\sigma - 2) + 4}{2} = \frac{60(3-2) + 4}{2} = \frac{60+4}{2} = 32$$

Fulleren molekullarında hər bir karbon atomuna birləşən siqma rabitə sayları (C_σ) üçə bərabərdir.

$$A'_{\sigma[C_{60}]} = N_{\text{üm}} + S - (1 + D) = 60 + 32 - (1 + 1) = 90$$

Çoxüzümlü və fırlanma cisminə malik fəza quruluşlu molekullarda π -rabitə saylarını hesablamaq üçün aşağıdakı düsturdan istifadə olunmalıdır.

$$A'_{\pi} = \frac{a_1(e_1 - 2) + a_2(e_2 - 2) + \dots + a_n(e_n - 2) + 2(1 + D - S)}{2} \quad (3)$$

Fulleren (C_{60}) molekulunda π -rabitə saylarını riyazi üsulla hesablayaq.

$$\begin{aligned} A'_{\pi[C_{60}]} &= \frac{a_1(e_1 - 2) + a_2(e_2 - 2) + \dots + a_n(e_n - 2) + 2(1 + D - S)}{2} = \\ &= \frac{60(4 - 2) + 2(1 + 1 - 32)}{2} = \frac{120 - 60}{2} = 30 \end{aligned}$$

Fuleren (C_{60})

Fulleren (C_{80}) molekulunda kimyəvi rabitə saylarını riyazi hesablanması aşağıda verilmişdir.

$$A_{\text{üm}[C_{80}]} = \frac{a_1 e_1 + a_2 e_2 + \dots + a_n e_n}{2} = \frac{80 \cdot 4}{2} = \frac{320}{2} = 160$$

$$S_{[C_{80}]} = \frac{a_c(c_\sigma - 2) + 4}{2} = \frac{80(3-2) + 4}{2} = \frac{80+4}{2} = 42$$

$$A'_{\sigma[C_{80}]} = N_{\text{üm}} + S - (1 + D) = 80 + 42 - (1 + 1) = 122 - 2 = 120$$

$$A'_{\pi[C_{80}]} = \frac{a_1(e_1 - 2) + a_2(e_2 - 2) + \dots + a_n(e_n - 2) + 2(1 + D - S)}{2} =$$

$$= \frac{80(4 - 2) + 2(1 + 1 - 42)}{2} = \frac{160 - 80}{2} = 40$$

Məlumdur ki, karbon atomlarının sayı müxtəlif olan çox sayda fulleren birləşmələri mövcuddur. Bütün fulleren birləşmələrində də ümumi, siqma və π -rabitə saylarının hesablanması çətinliklər törətməklə bərabər çox vaxt tələb edir.

Lakin ilk dəfə təklif olunan düsturları tətbiq etməklə bütün mürəkkəb quruluşlu birləşmələrdə ümumi ($A_{\text{üm}}$), siqma (A_{σ}) və pi (A_{π})-rabitə saylarını riyazi üsulla hesablamaq mümkündür.

$C_{60}H_2O_6Os$ tərkibli fulleren birləşməsində kimyəvi rabitə saylarının riyazi hesablanmasını nəzərdən keçirək.

$$A_{\text{üm}[C_{60}H_2O_6Os]} = \frac{a_1e_1 + a_2e_2 + \dots + a_n e_n}{2} = \frac{60 \cdot 4 + 2 \cdot 1 + 6 \cdot 2 + 1 \cdot 8}{2} =$$

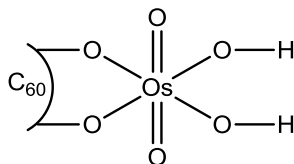
$$= \frac{60 \cdot 4 + 2 \cdot 1 + 6 \cdot 2 + 1 \cdot 8}{2} = \frac{240 + 2 + 12 + 8}{2} = 131$$

$$A_{\sigma[C_{60}H_2O_6Os]} = N_{\text{üm}} + S - (1 + D) = 69 + 33 - (1 + 1) = 102 - 2 = 100$$

$$A_{\pi[C_{60}H_2O_6Os]} = \frac{a_1(e_1 - 2) + a_2(e_2 - 2) + \dots + a_n(e_n - 1) + 2(1 + D - S)}{2} =$$

$$= \frac{60(4 - 2) + 2(1 - 2) + 6(2 - 2) + 1(8 - 2) + 2(1 + 1 - 33)}{2} =$$

$$= \frac{120 - 2 + 0 + 6 - 62}{2} = \frac{126 - 64}{2} = 31$$

$$A_{\text{üm}[C_{60}H_2O_6Os]} = 131; \quad A_{\sigma[C_{60}H_2O_6Os]} = 100; \quad A_{\pi[C_{60}H_2O_6Os]} = 31$$

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Дьячков П.Н. Углеродные нанотрубки: строение, свойства, применения // М.: Бином, 2006, с.293
2. Золотухин И.В. Фуллерит-новая форма углерода // Соросовский образовательный журнал, 1996, №2, с.51-56
3. Salahov M.S., Вағманов В.Т., Abbasov Z.S. Fulleren molekullarında kimyəvi rəbitə sayları problemi // Kimya problemləri, 2012, №2, s. 289-291
4. Сидоров Л.Н., Иоффе И.Н. Эндоэдральные фуллерены // Соросовский образовательный журнал, 2001, т 7, №8, с.30-36
5. Сидоров Л.Н., Макеев Ю.А. Химия фуллеренов // Соросовский образовательный журнал, 2000, №5, с.21-25.

З.С.Аббасов

Математическое выражение количества химических связей в соединениях

РЕЗЮМЕ

В статье впервые поставлена и решена проблема математического выражение количества химических связей в отдельно взятых молекулах.

Z.S. Abbasov

Mathematical expression of quantity of chemical bonds in compounds

SUMMARY

In the paper the problem of mathematical expression of quantity of chemical bonds in separately taken molecules has been firstly taken and solved.

Açar sözlər: maddə, molekul, atom, siqma rabitə, qrafik formul, tsiklik

Ключевые слова: вещество, молекула, атом, сигма связь, графическая формула, циклический

Key words: substance, molecule, atom, sigma bond, graphic formula, cyclic.